

ÇIKRIKLAR DURUNCA'DA ALEVİLİK VE HZ. ALİ MOTİFİ

Canan SEVİNÇ*

Özet

Bu makalede, Sadri Ethem Ertem'in ilk romanı Çıkrıklar Durunca'da, ucuz Avrupa kumaşı nedeniyle el dokumacılığı yapamayan Alevi köyü Adaköy'ün, Hz. Ali dergâhı etrafında hükümete isyanı ele alınmıştır. Bu yönüyle roman, Alevilik ve Hz. Ali motifine dair birtakım unsurlar içermektedir. Bunlar; velayet, uluhiyyet, Ali-Allahiler, tenasüh, teslis akidesi içinde Hz. Ali, dua (istimdat) olarak romanın kurgusuna dahil edilmiştir. Yanı sıra "eline, beline, diline sahip ol." düsturu; "üçler, yediler, kırklar" kültü; "Zülfikar" simgesi çerçevesinde Alevi kültürünün temel inanç akideleri de romana yansımıştır.

Diğer taraftan eser, Atatürk Dönemi'nde yazılmış bir roman olarak, Osmanlı'nın ekonomi politikalarını da eleştirmektedir. Bahsi geçen eleştirel tutum bağlamında, Batı'ya tanınan kapitülasyonlar nedeniyle fabrika üretimi malların Osmanlı iç pazarını ele geçirmesi ve bunun sonucunda alt yapı-üst yapı ilişkilerinin derinden sarsılması, Çıkrıklar Durunca'da merkezi idare-eşraf-köylü sarmalında ele alınır.

Sonuç itibarıyla; *Çıkrıklar Durunca*, Anadolu köylüsünün üzerindeki eşraf baskısını Anadolu'daki bir Alevi dergâhından hareketle işleyen tezli bir romandır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali motifi, Alevilik, Çıkrıklar Durunca.

ALAWISM AND THE MOTIF OF HZ. ALİ IN ÇIKRIKLAR DURUNCA

Abstract

In this article it is discussed that the rise against government in the first novel of Çıkrıklar Durunca written by Sadri Ethem Ertem where Adaköy does not work about textile because of cheap European cloth. In this respect this novel includes some elements of Alevism and the motif of Hz. Ali. These are: "velayet", "uluhiyyet", "Ali-Allahiler", "tenasüh", as in the "teslis akidesi Hz. Ali", prayer (istimdat) have been included as a fictional novel. As well as the motto of "eline, beline, diline sahip ol."; "üçler, yediler, kırklar" cult; "Zülfikar" symbol within the framework of the basic beliefs of Alevi culture distinction reflected in the novel.

On the other hand the work criticizes that politics of Ottoman's economy as a novel written in Atatürk Period. Mentioned in the context of a critical attitude to the West recognized factory production of goods because of the capitulations of the Ottoman capture of the internal market and the resulting sub-structure-superstructure relations deeply shaken, Çıkrıklar Durunca gentry-peasant helix are considered as the central administration.

As a result, Çıkrıklar Durunca, the dervish lodge an Alevi of Anatolia Anatolian peasants movement on the issue of gentry functioning of a novel thesis.

Keywords: The motif of Hz. Ali, Alevism, Çıkrıklar Durunca.

---

* Dr., canansevinc@hotmail.com

Giriş

Türk milleti için bir ölüm-kalım savaşı olan Millî Mücadelenin, millet lehine, zaferle sonuçlanmasının ardından Cumhuriyet ilan edilmiş, yeni rejimin hedefleri doğrultusunda art arda inkılaplar yapılmış, her şeyiyle eskisinden farklı yeni bir yaşam biçimine geçilmiştir. Doğaldır ki yaşanan tüm bu tarihî-sosyal-siyasal değişme ve gelişmeler, Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde kaleme alınmış romanlarda da yansımaları bulmuştur. Aytaş (1999b: 53)'in da belirttiği üzere; tahkiyeli eserler içerisinde yer alan romanlar, temelde insanı ve onun macerasını irdelerken, yaşanan devrin sosyal, kültürel ve siyasi yapısı hakkında da ipuçları verirler.

Şöyle ki 1923-1938 yılları arasındaki Türk romanı, Atatürk Dönemi olarak da adlandırılan Cumhuriyet'in ilk çeyreğindeki Yeni Türk devleti bir aynası gibidir. Geçmişin muhasebesi, yeni rejimin yüceltilmesi, inkılapların geniş halk yığınlarına anlatılması, Cumhuriyet'in ilanını milat sayarak millî karakterde bir roman vücuda getirmek ve bu bağlamda memleket meselelerine yönelmek bu dönem romancılarının esas meselesi olur.

Özellikle Yeni Türk devletinin Anadolu toprakları üzerinde kurulması, Mütareke yıllarından tevarüs eden Anadolu hassasiyetini pekiştirmiş, bizzat Atatürk'ün de işaret edişiyile romanlarda Anadolu'yu merkeze alan bir yönelim doğmuştur.

Bu noktada, Ankara'dan başlatılan yenilik hareketlerinin tabana yayılması, yöneticileri romancılarla işbirliğine itmiş ve Cumhuriyet felsefesi doğrultusunda romanlar kaleme alınmıştır. Söz konusu felsefe gereği, dönem romanlarında Anadolu; Osmanlı'nın asırlarca ihmal ettiği, yolsuz, okulsuz bıraktığı, geri kalmış bir mekân olarak tüm sorunlarıyla işlenirken bayındır kılınması gereken bir yer olarak işaret edilmiş ve her iki yönetim arasındaki zihniyet farkını ortaya koymak için Osmanlı-Cumhuriyet karşılaştırmasına başvurulmuştur.

Bu süreçte; Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri, Anadolu'nun başta eğitim olmak üzere sağlık, yol, geri kalmışlık, taassup gibi başat sorunlarını romanlarında geniş boyutlu olarak işlerken diğer yandan Sabahattin Ali, Reşat Enis, Sadri Ethem Ertem ise sosyal-gerçekçi olarak tanımlanabilecek ayrı bir bakış açısıyla Anadolu'ya eğilirler. Onlara göre Anadolu'nun en büyük sorunu, ağa baskısıdır ve ağa sömürüsüdür. Bu nedenle söz konusu yazarlar, eski-yeni (Osmanlı-Cumhuriyet) karşılaştırması yerine ezen-ezilen karşıtlığı üzerine kurarlar romanlarını.

Zikredilen yazarlar içerisinde Sadri Ethem Ertem, ilk romanı *Çıkrıklar Durunca*'da, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Kastamonu-Bolu yöresinde bir Alevi köyünün, Avrupa'dan gelen fabrika üretimi ucuz kumaşların geleneksel el dokumacılığını yok etmesi karşısında hükûmete isyan edişine kadar varan olaylar zincirini, sosyal-gerçekçi bir bakış açısıyla gözler önüne serer.

Başta Osmanlı'nın iç ve dış politikaları olmak üzere merkezî yönetimin Anadolu algısı, yönetici ve memurların yönetim ve insan anlayışı ile merkezî idarenin yokluğundan doğan otorite boşluğunun yerel güçlerce doldurulduğu gibi Anadolu'ya yönelik temel sorunları ele alan *Çıkrıklar Durunca* üzerine görüş beyan eden çoğu araştırmacının dikkatinden kaçan nokta¹, mekânın bir Alevi köyü olarak seçilmesi ve romana konu olan isyanın öncülerinin Hz. Ali dergâhı etrafında birleşmeleridir.

Bilindiği üzere, Bektaşî inancının merkezi ve mihrini Hz. Ali teşkil eder (Güzel, 1983: 53). İslâm tarihinde de Hz. Ali'nin önemli bir yeri vardır. Sahip olduğu hasletler, şahsiyeti etrafında bir efsane yaratmış, böylelikle hem Alevî-Bektaşî edebiyatında hem genel olarak Türk-İslâm edebiyatında Hz. Ali kahramanlığın, mertliğin timsali olmuştur.

Sadri Ethem Ertem'in bahsi geçen romanında da Hz. Ali'nin efsanevi kişiliğinden güç alan Adaköy halkının, kurdukları dergâhta kenetlenip çevre Alevî köylere de örnek oluşu ve haksızlığa direnişleri öykülenmiştir.

Dolayısıyla bu çalışma, başlı başına Alevîlik'i anlatmak iddiasında olmayıp romanın kurgusunun üzerine oturtulduğu Alevî kültürü ile Hz. Ali motifinin, roman sanatı sınırları içinde değerlendirilmesi amacını taşımaktadır². Nitekim bir yapıyla alt yapı-üst yapı ilişkilerini ekonomik olaylara bağlayarak anlatan romanda, kurgunun Alevî kültürüne yaslanması, eseri, döneminin diğer romanları yanında özgün kılmaktadır.

1. Romanın Tanıtımı ve Özeti

Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde hikâye ve roman türünde verdiği eserleriyle tanınan Sadri Ethem Ertem³'in yayımlanan ilk romanı olan *Çıkrıklar Durunca*, 23 Şubat 1929-10 Haziran 1929 tarihleri arasında *Vakit*'te tefrika edilir. Bir yıl sonra, 1930'da da, kitap olarak basılır⁴.

Yayımlanışının ardından edebiyat çevrelerinin ilgisini çeken roman hakkında çeşitli tanıtım ve değerlendirmeler yapılmıştır¹. Bunların ortakyönü, ezen-ezilen zıtlığı üzerinden köylünün hükûmete başkaldırışını sınıfsal bir zemine dayandırmaktır. Oysaki sınıflar arası çatışma dışında ekonomik nedenlerin tetiklemeyle mezhepler arası (Alevî-Sünnî) çatışma da romanın belkemiğini oluşturmaktadır.

Kastamonu vilayetinin Bolu mutasarrıflığına bağlı Adaköy'de bir gece Dudu adlı kadın rüyasında Hz. Ali'yi görür. Anlattığına göre Hz. Ali, ondan evinin yıkılıp yerine kendisi için türbe yapılmasını ister. Köylüler doğaüstü güçleri olduğunu düşündükleri Dudu'nun sözüne hemen inanırlar. Bunda köyün diğer sözü geçen kadınlarından Esmâ Bacı'nın da payı vardır. Dudu'nun rüyası, çevre Alevî köylerini

de hareketlendirir. Kısa süre içinde köylüler el birliğiyle Dudu'nun evini yıkarak yerine Hz. Ali'nin türbesini inşa ederler. Civardaki tüm Alevi köylerinin merkezi haline gelen Adaköy'ün ünü vilayete kadar ulaşır.

Diğer taraftan yıllardır gurbette olan Hasan da Adaköy'e dönmüş, yavuklusu Hatice'yi göreceği anı iple çekmektedir. Dudu'nun kocası Ömer'den Avrupa kumaşlarının yerli dokumayı sekteye uğrattığını öğrense de Hatice'yi düşünmekten bu sözlere pek ehemmiyet vermez. Hatice, Hasan'ın yokluğunda Sıddıkzâde'nin saldırısına uğramış, yüzünün bir tarafı yara iziyle kaplanmış. Kavuşmalarından kısa bir müddet sonra da yine Sıddıkzâde yüzünden Hatice vefat eder; Hasan, dergâha yerleşir.

Hatice'nin ölümüne sebebiyet veren Sıddıkzâde, köyün iktisadi gücünü elinde tutan şahıstır. Babası Sıddık Ağa ile birlikte ticarete atılmışlar, köylünün elindeki tiftiği ucuza satın almak yoluyla zengin olmuşlardır. Kendilerine borç verdiği için köylü Sıddıkzâde'den hem korkmakta hem de ona saygı duymaktadır.

Öte yandan Stayvers adlı İngiliz, yakın arkadaşı Tomson'a Kuzey Afrika'da kurduğu tiftik keçisi çiftliğinden söz etmektedir. Osmanlı topraklarında keşfettiği tiftik keçisi, Stayvers için kârlı bir yatırım olmuş, ilahiyatçı kimliğiyle kendisini tanıtarak Anadolu köylüsünün sevgisini kazanmış ve topladığı keçilerle Kuzey Afrika'da çiftlik kurmuştur. Bir keresinde Sıddıkzâde'den de yavru tiftik keçisi almıştır.

O günlerde Sıddıkzâde, İstanbul'dan, artık köylüden el dokuması kumaş alınmayacağını haber eden bir mektup alır. Bundan sonra fabrika malı kumaşlar satılacaktır. Bu haberi Sıddıkzâde'den öğrenen köylüler, mallarını satmak için İstanbul'a giderler. Sıddıkzâde'ye zaten kin tutan Hasan, tüm bu başlarına gelenlerde onun parmağı olduğunu köylüye anlatır.

İlk anda köylüler Hasan'a inanmak istemese de İstanbul'da öğrendikleri, duydukları onları ikna etmeye yeter. Avrupa malı fabrikasyon kumaşlar yalnız Adaköy'de değil tüm Anadolu'da çıkırları durdurmuştur. Aç ve işsiz kalan köylüler de çareyi büyük şehirlere göç etmekte bulmuştur.

Tüm bunlar, Hasan'ın içindeki isyan ateşini biraz daha fitiller. Arkadaşlarına isyan etmekten başka çareleri kalmadığını anlatmaya çalışır. Nitekim onlar İstanbul'dayken Sıddıkzâde de Adaköy'de köylünün elindeki yünleri toplar, çıkırlarına haciz koymaya kalkışır.

Dergâha sığınan köylü, Dudu ve Esmâ Bacı'dan yardım talep eder; Hz. Ali'nin mezarına yüz sürerler. Dudu'nun "Ali'm, Ali'm, şah Ali'm" nefesleri arasında önce Dörtler Meclisi, ardından da Hızırklar Heyeti kurulur. Adaköylüler, Hz. Ali dergâhının etrafında birleşmiş, başta kendilerini sömüren Sıddıkzâde olmak üzere hükûmete

isyan etmeye hazırlanıyordu. Onlara dağdaki eşkiyalardan da destek gelir. Pazvant oğlu Deli Bekir, Araçlı Kâzım, çeteleri ve maiyetleriyle dergâha misafir olurlar.

Silahlı direniş halini alan bu hareketlilik, beraberinde mezhep çatışmasını da getirir. Sıddıkzâde'nin önderliğinde Aleviler aleyhine mevlitler okutulur. Hükûmet de bu durumdan rahatsız olur ve duruma el koyar. Dokuma tezgâhları jandarma zoruyla kapatılır, çıkırıklar susturulur. Bunun üzerine aç kalan Adaköylüler, Bolu hapishanesinde olayları duyan bazı mahkûmların da firar edip onlara katılımıyla Zülfikâr ordusu adıyla silahlanır. Artık halk ve hükûmet tamamiyle karşı karşıyadır.

Esmâ Bacı'nın yönlendirmesiyle Pazvant oğlu ve kuvvetleri Devrek'i ele geçirirler. Hükûmet de bölgeye asker sevkياتına başlamıştır. Pazvant oğlu'nun kardeşi, onu, teslim olmaya çağırır. Bunu reddeden Pazvant oğlu, Mengen'e girer. Ancak bir süre sonra Zülfikâr ordusunun içinde artan karışıklığın da etkisiyle Pazvant oğlu, teslim olur; o, şehri terkettikten sonra hükûmet güçleri girer.

Hasan, Esmâ Bacı ve Dudu, bir müddet daha hükûmete direnirler; dergâhtan çıkmazlar. Önceleri dergâha dokunmayan hükûmet güçleriyle Dudu'nun kuvvetleri arasında çarpışmalar olur. Sonunda zaptiyeler, içeri girmeyi başarır. Hasan, Dudu ve Esmâ ölü olarak ele geçirilir. Bu mücadele, özellikle Esmâ ve Dudu'nun etrafında bir efsane doğurur.

3. Değerlendirme

Anlaşılabacağı üzere, romanı özetlemek de oldukça zordur. Bu, Kurt (2000: 344)'un da belirttiği gibi, eserin kurgu olarak üç veya daha fazla büyük hikâyenin⁶ yan yana getirilmesiyle oluşmuş bir roman gibi görünmesinden kaynaklanmaktadır. Çoğu yerde, olaylar arasında bağlantı noktaları kurulmadan, doğrudan, yeni bir hikâyeye geçildiği görülmektedir. Bu da kurguda aksaklıklara yol açtığı gibi romanın özetlenmesini de zorlaştırmaktadır.

İlk başta romana dağınık bir görüntü veren bu hikâyeler, olayların seyri içinde, dokuma tezgâhlarının geri kazanılması için köylünün Hz. Ali dergâhında başlattığı isyan hareketi etrafında birleşir.

Romanı meydana getiren büyük hikâyelerden ilki, yabancılara tanınan ticari imtiyazlar sonucu ülkeyi dolduran fabrika mallarının geleneksel el dokumacılığını yok etmesidir. Dolayısıyla *Çıkırıklar Durunca*, öncelikle, Osmanlı'nın ekonomi politikalarını eleştiren bir roman olarak okunmalıdır. Zira Alevi köyü olarak romana mekân seçilen Adaköy halkının ayaklanma sebebi de ekonomik kaynaklıdır.

a- Osmanlı'yı Eleştiren Bir Dönem Romanı Olarak *Çıkrıklar Durunca*

Tarihî süreç içerisinde, Osmanlı'nın önce Fransızlara, daha sonra diğer Batılı devletlere tanıdığı kapitülasyonların, ülkeyi açık pazar haline getirdiği bilinen bir gerçektir. Bu vaziyet karşısında Batı'yla rekabet edemeyen yerli sanatkâr ve sermaye sahipleri; işgücü, üretim, kalite, sermaye bakımlarından çözümlene sürecine girmiş, diğer taraftan Batı'dan gelen fabrikasyon mallarla geleneksel üretim yöntemleri gücünü yitirmeye başlamıştır.

Devlet, Batı'ya bu hakkı tanıırken kendi iç piyasasını, ekonomik dengesini korumaya yönelik bir plan geliştirmedeğinden Anadolu'daki esnaf ve sanatkâr zor durumda kalmış; piyasada el emeği ürünler yerine dolaşıma giren Batılı mallar tercih edilir olmuştur.

“(...) Serbest ticaretin varlığı, yalnızca yerli sanayinin gelişmesini önleyici bir etken olmakla kalmamış, esas olarak gayrimüslimlerden oluşan dar bir ticari grubun yerli pazarı ve imalatı geliştirmeye çalışmak yerine, yabancılarla ticarete girilerek para kazanmasına yol açmıştı (Ahmad, 1996: 180).”

Bu bağlamda, *Çıkrıklar Durunca*'da ele alınan ilk mesele, el dokumacılığının yaygın olduğu Kastamonu ve çevresinde, fabrika üretimi kumaşlar karşısında köylünün mağdur oluşu ve geleneksel el tezgâhlarının korunması için devlete başkaldırışıdır⁷.

Yazar, bu başkaldırışı işlerken bir taraftan yabancılara tanınan ticari imtiyazları diğer taraftan da Osmanlı'nın taşraya bakışını bir arada eleştiri süzgecinden geçirir. Merkezî yönetim tarafından vergi tahsili ve asker ihtiyacı hasıl olduğunda hatırlanan Anadolu, başta kapitülasyonlar olmak üzere Batı'ya sağlanan ticari kolaylıklar sonucu ülkenin açık pazar haline gelişiyle ekonomik bakımdan daha da geriler. Bundan dolayı yazar, romanına, Adaköy'ün fakirliğini ve sefaletini resmetmekle başlar.

“(...) Burada mısır koçanı, meşe palamudu ve palamut kabuklarını karıştırarak ekmek yapan ve bununla yaşayan insanlar daha küçük yaşlarından itibaren kendilerini beyaz buğdaya kavuşturacak meçhul bir mucizeye bel bağlamışlardı. Ne bekliyorlarsa meçhulden bekliyorlardı. Çünkü etrafta kendilerini kurtaracak bir şeycikleri yoktu.

Babalarından kalan tarlalar gittikçe kötüleliyor, gök bereketini istediği zaman yere indirmiyordu.

Aylarca, senelerce beklemeğe mukabil tarlalardan bir şeyciklerin elde edilmemesi ekseri zamanlar için olağan şeylerdendi.

Ne toprağa, ne yağmura güvenebiliyorlardı. Muhtarın dostluğu, zaptiyenin merhameti, tahsildarın oturuşu, kalkışı da zaman zaman değişiyor, ve çok defa insanı her şeyden bezgin bir hale koyuyordu (ÇD, s.14-15).”

Bunlar yetmezmiş gibi zaptiye, jandarma, tahsildar gibi merkezî idareye bağlı güçler de köylünün belini bükmekte; bir yandan elindekini avucundakini vergi olarak verirken diğer yandan çocuklarını Yemen'e askere gönderip aylarca yıllarca haber alamamaktadırlar. Hâsılı Adaköy ahalisinin "Ne seneleri senelerine ne ayları aylarına, ne haftaları haftalarına hatta ne de günleri günlerine benzerdir (ÇD, s.15)."

Fakirlik ve sefalet içinde yaşayan köylünün, temel geçim kaynağı dokumacılıktır; ancak ucuz Avrupa kumaşları, el dokumasına olan ilgiyi azaltmış, bunun sonucunda da köylü işsiz kalmıştır.

"(...) -Ey Hasan sen okudun yazdım... Şu bizim dokuma tezgâhlarımı işletmek için ne yapsak bir... Bütün köy işten yana hep aylak.

-Neden?

-Neden olacak nahiyedeki satıcılar bizim dokumaları artık almıyorlar satmıyorlar, bizimki pahalı oluyormuş frenkten daha ucuz mal gelirmiş (ÇD, s.32)."

Köyde dokuma tezgâhlarının durumu, ucuz Frenk mallarıyla bağlantılı olduğu kadar bu piyasayı elinde tutan Sıddıkzâde'nin hileleriyle de ilintilidir. Heybeti, gücü, zenginliği ile ağa konumundaki Sıddıkzâde, yalnız köylüyü değil hükûmet güçlerini de sindirmiş biridir. Babasıyla birlikte ticarete atılan Sıddıkzâde, "kazanın yegâne Avrupa kumaşı satan ve yerli yünü yabancılara devreden" adamdır (ÇD, s.73). Kurnazlığı sayesinde ticaretten çok para kazanan Sıddıkzâde'nin kendine has yöntemleri vardır:

"(...) İstanbuldan mal aldığı zaman kazada fiyatları düşürür, dükkânın önüne lâvhalar asar.Tabi konu komşu da fiyatları indirirler. Fakat Sıddık zade ucuz sattığını ilân etmekle beraber onu kimse tezgâh başında göremez, görmeyince de kimse mal satın almağa muvaffak olamaz. Dükkânın çırağı

-Efendi bilir, biz bilmeyiz diye müşterileri savardı.

Sıddık zade, komşularındaki mal bitince derhâl tezgâhının başına geçer ve mallarını meydana çıkarır pahalı, pahalı satardı (ÇD, s.73)."

Yazar, Osmanlı'dan gördüğü destekle Anadolu köylerinde serbestçe gezen Stayvers üzerinden yabancı sermayenin yurda girişini anlatırken Sıddıkzâde'nin kumaş piyasasındaki yerine de açıklık getirir. Stayvers, yakın arkadaşı Tomson'a Anadolu'dan temin ettiği tiftik keçileri sayesinde ulaştığı ticari başarıları anlatmaktadır (ÇD, s.81-103). Stayvers'in, Anadolu'ya gittiğinde uğradığı kişilerden biri de Sıddıkzâde'dir.

Merkezî yönetim - eşraf (Sıddıkzâde) - Avrupa kumaşı (Stayvers) üçgeninde Adaköy'ü kuşatan ekonomik baskıyı tablolar halinde sergileyen yazar, köy halkını isyana sevkeden olayları, Sıddıkzâde'ye İstanbul'dan gelen bir mektupla başlatır.

Mektupta, Sıddıkzâde'ye artık Anadolu'dan yün satın alınmayacağı haberi verilmektedir. Bunun üzerine o da kendisine borçlu olan köy halkından yün getirmek yerine borçlarını ödemelerini talep eder. Borçlarını ödeyemeyen köylünün keçilerine de tezgâhlarına da el koyar. Böylece köyde “çıkırıklar tamamen durur”. Köylüler de ellerindeki yünü satmak üzere İstanbul yollarına düşerler (ÇD, s.118).

İstanbul'da zor günler geçirirler; ancak bu, yalnızca onların yazgısı değildir. O sırada geleneksel el dokumacılığıyla geçinen tüm Anadolu ahalisi, mallarını iç pazara satamadığı için açlık tehlikesiyle yüz yüze gelmiş, “çıkırıkları başında çalışan köylüler, akın, akın sahil şehirlerine ve büyük merkezlere” toplanmışlardır (ÇD, s.124). Dahası Trabzon ve Kastamonu'da köylerinden kaçıp mallarını satanlar, tezgâhlarını ateşe atarlar ve fabrika eşyaları satan küçük dükkânlar açarlar. Bu yüzden köyler ıssız harabelere döner (ÇD, s.124).

İstanbul'da dokumacılar reisinden piyasaya dair öğrendiklerinden sonra Hatice dolayısıyla Sıddıkzâde'ye zaten kızgın olan Hasan, ona karşı bir cephe kurmayı kendisine amaç edinir. Bu konuda dokumacılar loncası reisinden de destek alır (ÇD, s.129-132); ancak esas Esmâ Bacı'dan yardım isteyecektir. Dudu'nun da katkısıyla Ali'nin dergâhı etrafında silahlı bir çete oluşmaya başlar. Böylelikle Hz. Ali dergâhının kurulmasıyla başlayan romanda bahsi geçen dergâhın, bir ayaklanmanın merkezi amacına hizmet ettiği görülür.

Sadri Ethem Ertem, başta Sıddıkzâde'ye isyan dalgası halinde başlayıp hükûmet güçlerine ayaklanmaya kadar varan olayları ekonomik bir nedene bağlarken önce Adaköy'ün merkezi ve yerel erkle ilişkisini ortaya koyar. Buna göre, Adaköy, Osmanlı idaresindeki tipik bir köydür: Zaptiye, jandarma korkusundan sinmiş; vergi ve askere alınmalardan yorgun, her türlü sosyal imkândan yoksun, cahil ve geri bırakılmıştır.

Merkezi idare, Batı'ya tanıdığı ticari imtiyazlar karşısında köylünün emeğini ve kazancını düşünmediği gibi yarattığı iktidar boşluğunda türeyen Sıddık Ağa ve oğlu Sıddıkzâde gibilerin sömürsünden de köylüsünü koruyamaz. Bu da köylüyü mucizelerden medet umar hale getirir.

Bir başka deyişle; yazar, köylünün Dudu ve Hz. Ali dergâhı etrafında birtakım mucizelere bel bağlayışını ve giderek hükûmete isyanını, devlet tarafından ihmal edilmiş olmasına bağlar. Zira eserin yayımlandığı 1930'lu yıllar, romanlarda, geçmiş muhasebesinin yapıldığı, Osmanlı idaresinin geniş ölçüde tenkit edildiği yıllardır. Dolayısıyla Anadolu köylerinde cahilliğin, geri kalmışlığın, dinen mübarek farz edilen kişilere sığınmışlığın sebebi, Osmanlı'nın Anadolu'yu görmezden gelen politikaları olarak gösterilir⁸.

Bu bağlamda; Adaköy de merkezden yeterli ilgiyi görememiş, fakir, kanaat önderi saydığı iki kadından (Dudu- Esmâ Bacı) medet uman bir köydür. Bir yanda zaptiye, jandarma korkusu diğer yanda vergi ve Yemen'e asker göndermekten duyulan yılgınlık, Adaköylüleri, bir gece Dudu'nun rüyasına giren Hz. Ali motifi etrafında birleştirir.

Yazar, zAlî'm-mazlum ya da yaygın ifadeyle ezen-ezilen zıtlığı üzerinden çatısını kurduğu romanında fakir köylünün karşısına merkezi idareyi ve Sıddıkzâde'nin şahsında somutlaşan yerel otoriteyi koyarak tarafları belirlemiş, seçtiği köyü Alevi kültürüyle donatarak isyana hazır bir zemin yaratmıştır. Nitekim Adaköy'ün isyanı, bir süre sonra şekil değiştirerek Alevi-Sünni çatışmasına dönüşecektir.

Bu açıdan, Adaköy'ün isyanına kadar, onları isyana sürükleyen etmenleri sıralayan yazar, köylünün ermiş olduğuna inandığı Dudu'nun bir gece Hz. Ali'yi rüyasında görüşüyle patlak veren olayları, içinde yaşadıkları koşullardan bunalan köylünün mucizelere bel bağlayışına yorar. Bu yönüyle roman, Alevi kültürü ve Hz. Ali motifi etrafında farklı bir form kazanır.

b- Alevi Kültürü ve Hz. Ali Motifi Etrafında Çıkrıklar Durunca:

Atatürk Dönemi olarak da adlandırılan Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde yazılmış bir roman olarak *Çıkrıklar Durunca*, dönemin konjonktürü gereği Osmanlı'nın Anadolu'ya yaklaşımını eleştiren tipik bir dönem romanı olmakla birlikte mekânın Kastamonu-Bolu havalisinden bir Alevi köyü olarak seçilmesi ve romanın kurgusuna başta Hz. Ali olmak üzere Alevilik'e özgü birtakım unsurların hâkim olması açısından döneminin diğer romanlarından ayrılır.

Denilebilir ki Hz. Ali dergâhı etrafında toplanan Adaköy halkının hükümete isyanını anlatan roman, tam da bu yönüyle hem farklılık arz etmekte hem de çoklu okumalara imkân tanımaktadır.

Bu bağlamda; romanda karşılaşılan ilk motif, aynı zamanda, kurgunun temelini oluşturan Hz. Ali motifidir.

Türk milleti, yapısında bulunun yiğitlik/alplik gereği Hz. Ali'ye karşı farklı bir sevgi beslemiştir. Türk toplulukları arasında Hz. Ali'nin kahramanlıkları destanlaştırılarak anlatılmış, bu sevgiden edebî türler oluşmuş ve bu muhabbet, nesillerden nesillere aktarılagelmiştir (Özcan, 2007: 2). Daha çok Alevi-Bektaşî şairlerinin bazen Hızır, bazen kahraman, kimi zaman Peygamber, kimi zaman da Tanrı olarak işledikleri Hz. Ali, sahip olduğu doğruluk, mertlik, haksızlığa ve zulme karşı durma gibi hasletleriyle efsaneleşmiş; bu efsanevi kişiliğinin etrafında Hz. Ali tefekkürü ya da Hz. Ali motifi doğmuştur.

Özellikle XVI. asır Bektaşî şiirinde Hz. Ali'nin yer aldığı nazım türleri ve halk inanışları şöyledir: Velayet, Uluhiyyet, Ali-Allahîler, Hulûl ve Tenasüh, Teslis Akidesi içinde Hz. Ali, Vahdet-i Vücut, Mevlid, Dua (istimdat), Maktel-i Hüseyin, Düvaz-name⁹.

Yukarıda sayılan halk inanışlarından bazıları, Alevi kültürüne has diğer değerlerle birlikte *Çıkrıklar Durunca*'da ele alınmış; böylelikle romana mekân olarak seçilen Alevi köyü, kültürel unsurlarıyla bir bütün olarak işlenmiştir. Bunlara bir bütün olarak bakıldığında ortaya çıkan tablo şöyledir:

Kastamonu vilayetinin Bolu mutasarrıflığına bağlı Gerede nahiyesinin Adaköy karyesinde Dudu adlı bir kadın, bir gece rüyasında Hz. Ali'yi görür. Dudu:

"-Ali bize mihman geldi..."

-Burası Alinin mezarıdır" (ÇD, s.5) sözleriyle bütün köyü ayağa kaldırır. Esasiyle Dudu, köylünün ermiş saydığı bir kadındır. Her şeyin ona malum olduğuna inanılır. Dudu, o gece âdeti vacd halinde evlerinin yıkılacağını, Hz. Ali'nin mezarı yapılacağını, mezarın üstüne gökten altın bir kubbe geleceğini sayıklar (ÇD, s.7). Yine köylünün ermişlik atfettiği Esmâ Bacı'nın da gelişiyse Dudu, peygamber ilan edilir (ÇD, s.12). Esmâ Bacı, gökten sekiz kitap aldığını, Dudu'ya görünenlerin onun peygamberliğini kendisine söylediklerini anlatır (ÇD, s.12-13).

Bu olaydan sonra Dudu'nun evi ziyaretçilerle dolup taşar; herkes artık Hz. Ali'nin mezarı saydığı bu evi, korku ve dehşetle karışık bir saygıyla ziyarete koşar. Esmâ Bacı da dağdaki asker kaçaklarına haber vermeye gider:

"-Ali rençberin imdadına koştu.."

Demin şu karşı meşelikte Yatır'ın yanına gitmiştim, gökten beyaz at üstünde bir pirifanî indi..

Bana yaklaştı, mübarek elile arkamı sıvazladı.

Elinde sekiz kitap vardı, koynuma koydu.

'Hak emri sendedir' korkma kaçanlara selâm, divanlara bereket; diyip kayboldu.

Ben bundan korktum, sizin yanınıza gelecektim.. Fakat pir gene zahir oldu.

Beni göz açıp yumuncıya kadar türbenin yanına koydu gitti. Kaçaklar hayretle titreşerek sordular:

-Hangi türbeye?

-Hangi türbeye olacak Hazreti Ali efendimizin türbesine..

Size müjdelersun..

Hazreti Alinin türbesi köyümüzde zahir oldu, kocaman oğlu Ömerin evine nur saçıyor... Ben gidiyorum, haydi sizde arkamdan gelin... (ÇD, s.18-19)."

Burada, Hz. Ali'nin, Dudu aracılığıyla Adaköy'de zahir olması, adına bir türbe ve imaret inşa edilip köye bolluk bereket geleceğini Dudu'ya söyletmesi "velayet" motifiyle yakından ilgilidir. Bektaşilere göre nübüvvetin Hz. Muhammed'le sona ermesiyle, velayet ve imamet devri başlamaktadır. Bu velayetin de ilk vârisi Hz. Ali'dir. Bu motif, Bektaşî şiirinde üç şekilde görülür:

1. Velayetin membaı olarak Ali,
2. Hz.. Ali'nin hayatındaki kerametleri,
3. Hz. Ali'nin ölümünden sonraki kerametleri (Güzel, 1983: 54).

Romanda da buna paralel olarak Hz. Ali, Dudu'nun suretinde, geleceğe dair sıraladığı olumlu kehanetleriyle Adaköy'de zahir olmuştur.

Esmâ Bacı'nın sözlerinden etkilenen asker kaçaklarının Esmâ'yla birlikte türbeye doğru gelişini gören Dudu:

"-Muhammedin aslanıdır:

Allah, Muhammet, Alidir" diyerek ilahi söylemeye başlar (ÇD, s.19). Bu ilahide Hristiyanlık'taki "teslis" (üçleme) anlayışının Alevi-Bektaşî kültüründeki yansımaları görmek mümkündür. Zira, Güzel (1983: 55)'in de belirttiği gibi, Alevilik-Bektaşilik'teki "Allah-Muhammed-Ali" teslisi, Hristiyanlık'taki teslisin benzeridir. Benzer şekilde, Dudu'nun evinin el birliğiyle yıkıldığı gün köyde esen bayram havasına:

"-Ali'm kâh Allah kâh Muhammet, kâh Ali suretinde görünür hepsi birdir. O bir aslanıdır. Onun pençesinde demirler çöptür (ÇD, s.22)." sözleriyle katılan Dudu'nun memnuniyetinde de aynı teslis anlayışı göze çarpar. Allah, Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi yaratmıştır; ama bazen de Hz. Ali, Allah'tır. Çok defa da Hz. Muhammed, Hz. Ali; Hz. Ali ise Hz. Muhammed'dir (Samancıgil ve Erişen, 1966: 141-142).

Bundan sonra Dudu, *"-Ali'm, Ali'm, şah Ali'm... Sen bizimsin Ali'm... Türbe yapAli'm Ali'm. Hepimiz senin kulun, kölen Ali'm... (ÇD, s.23)"* diyerek tüm köyü, Hz. Ali'nin türbesini yapmaya çağırır. Onun çağrısına uyan Adaköylüler, el ele türbeyi inşa ederler. Türbenin yanına bir büyük misafir odası, bir ocak, bir aşhane yapılırdı (ÇD, s.24).

Bu faaliyet, civardaki Alevi köylerini de heyecanlandırır; tüm köylerin yolları Adaköy'de birleşir. Hz. Ali'nin türbesinde nezirler, hediyeler toplanmaya, aşhanede kazanlar kaynamaya, bacasından her gün daha fazla dumanlar tütmeye başlar (ÇD, s.24). Böylece Adaköy'ün ünü vilayete kadar ulaşır.

Türbeye gelen nezirler sayesinde açlık da sona erer, çocukların yüzlerine kan gelir. Diğer taraftan türbe, köy halkını her gün biraz daha olgunlaştırır.

“(...) Herkes adeta gizli köşelerden Ali'nin kendilerini gözetlediğini zannediyordu.

Onlara göre esen rüzgârlarda Ali'nin gam dağıtan, ruha ferah veren derinliği vardı. Rüzgâr esip, ağaçlar eğildiği zaman bütün köy halkı:

-Ali'nin ruhu geçiyor.. Dağ taş, ağaçlar eğilip ona selâm duruyor derler, onlar da rüzgârın estiği tarafa, yaprakları, çiçekleri alıp, sürükleyip götürdüğü tarafa dönerler onu ilâhi okuyarak takdis ederlerdi.” (ÇD, s.25)

Romanda, Adaköy'ün içinde bulunduğu olumsuz şartlardan (açlık, kıtlık, işsizlik, yoksulluk) kurtuluşunun, Hz. Ali'nin türbesi sayesinde gerçekleşeceği inancı (ÇD, s.20), bunun köy halkında mucize kabilinden bir hadise tesiri uyandırışı, “uluhiyyet” fikrini işaret etmektedir.

İnsanoğlunun içinde yaşadığı evreni gözlemleyip bu evrenin düzenini sağlayan gücü arama ihtiyacından doğan “uluhiyyet” fikri, İslâmiyet'te Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayı ifade eder. Bektaşilik'te ise vesayeti zatında toplayan Hz. Ali'nin uluhiyyeti de kabul edilmiştir. Buna göre o, bulutlardadır; gök gürültüsü sesi; şimşek, kamçısıdır. Cüz'î İlahî kendisine hulûl etmiş, bedeni ile birleşmiştir; gaybı bilmesi bu yüzdendir (Kutluay, 1965: 92-93).

Bu açıdan, yukarıdaki alıntıda, Adaköylülerin esen yelde Hz. Ali'nin ruhunu bulması da (ÇD, s.25) aynı uluhiyyet fikrine yapılmış bir göndermedir.

Romanda; velayet, uluhiyyet, teslis dışında dikkati çeken bir başka inanç motifi, “tenâsüh”tür. Ruhun öldükten sonra insan, hayvan ya da bitki şeklinde bir başka cisme intikali olan tenâsüh, Bektaşî inancında da ruhun tekrar geleceğine delâlettir.

Çıkrıklar *Durunca*'da tenasüh, Hasan'ın hikâyesinde işlenir. Adaköy'e döndükten kısa bir süre sonra yavuklusu Hatice'yi Sıddıkzâde yüzünden kaybeden Hasan, dergâha sığınır. Günlerini dergâhın koyun ve keçilerini otlatarak geçirir. Bir gün Dudu, Hatice'nin keçisinin yeni doğmuş oğlağını Hasan'ın kucağına verir. Dudu, tenasühe inandığı için Hatice'ye benzettiği oğlağı, özellikle Hasan'a emanet eder:

“Bu sokuluş, bu kıvraklık, bu gözlerin çekikliği, koyulaşan rengi, ölen kadına ne kadar benziyordu? Bazen insanlarla hayvanlar arasındaki bu sırrı münasebet nice gözlerden kaçır. Nice gözler vardır ki, sırrı dökülmüş aynalar yahut yosunlu sular gibidir onlar müşabehetleri keşifte bir budak deliğinden farklı değildiler.

Dudu esasen tenasühe inanan bir itikada sahipti. Bu müşabeheti görmüş ve sırf bunun için Hasana sevimli bir iş daha çıkarmıştı (ÇD, s.65).”

Bundan başka, romanda, Alevi-Bektaşî kültürü açısından dikkati çeken bir diğer unsur, “eline, beline, diline sahip ol.” düsturudur.

Alevi-Bektaşî ahlakının ve yaşam felsefesinin tam merkezine yerleşen eline, beline, diline sahip olma kuralı, Alevilik-Bektaşîlik'in edebini oluşturur. Alevilik-Bektaşîlik'in ahlakı ve ahlak felsefesi tümüyle bu kural üzerine oturtulmuştur. Bu kural giderek Alevi-Bektaşî toplumlarının yaşam felsefesine dönüşmüştür. Senin olmayanı alma, sahiplenme, namuslu ol, beline sahip çık (harama uçkur çözme), başkasının ırz ve namusuna göz dikme, yalan söyleme, görmediğine tanıklık yapma ve kırıcı söz söyleme gibi davranışları zorunlu kılar (Öz, 1997: 428).

Çıkrıklar Durunca'da, Sıddıkzâde'nin artık kendilerinden mal almayacağını öğrenen Adaköylüler, dergâhta alınan karar gereği, Ömer, Hasan ve iki köylüyü İstanbul'a gönderirler. "Daha doğrusu bir köyün, alevi dergâhu etrafında biriken insanların mümessili olarak (ÇD, s.113)" mallarını bir de orada satmayı deneyeceklerdir. Yolda Hasan, yanındakilere başlarına gelen tüm kötülüklerin Sıddıkzâde'den kaynaklandığını anlatıp intikam planları yaparken Dudu'nun kocası Ömer:

"(...) Eline, diline, beline sadık ol da ne işlersen işle... Bilerek babanın kanını iç, bilmeden ananın sütünü emme... Ben başka bir şey demem (ÇD, s.118)." sözleriyle öğüt verir.

Aynı şekilde, dergâhta kurulan Hızırklar meclisinin Avrupa malı taşıyan arabalardaki kumaşları zapt ettikleri sırada Dudu da: "Elinize, dilinize sağlam olunuz (ÇD, s.180)." telkininde bulunur.

İstanbul'dan eli boş dönen kabile, teselliyi yine dergâhta bulmuştur. Dudu ve Esmâ Bacı'dan medet dileyen Adaköylüler, dergâhta bu iki kadının etrafında kenetlenirler. "Ali'm, Ali'm şah Ali'm..." (ÇD, s.136) diyerek âdeti kendinden geçen Dudu, vahye benzeyen (ÇD, s.138) kehanetleri peş peşe sıralar:

"Çiğ süt emmiş bir insan. Ali'min evine hor baktı onun maline, mülkine el uzattı onun mali mahvolacak, nesli hastalıktan tükenecek bağında meyvaleri çürüyecek, tarlasında ekinleri yanacak, mali, mülkü elinden çıkacak; bahçesi bir arsa olacak.

Bana söyledi.

O söyledi.

Allahın sevgilisi söyledi, Ali'm söyledi.

Bu dergâha hor bakanın vücudu lime, lime olacak, külleri rüzgârda savrulacak..

Ali'min mübarek abasını dokuyan tezgâhları boş bırakan yezitten beter olsun! (ÇD, s.136-137)."

Dudu'nun bu sözleri üzerine Hasan, Ömer, muhtar ve köylüden mürekkep bir "dörtler meclisi" kurulur. Hz. Ali'ye saygısızlık edildiğini düşünün köylüler, "Ali'nin bir gün hiddetlenip bütün köy halkını tarumar etmesini de pek mümkün" bulduklarından

(ÇD, s.138) hem kendilerini hem dergâhı korumak amacıyla civar Alevi köylerinin de takviyesiyle Hızırılar heyetini de oluştururlar.

Hükümetin, iç piyasada Avrupa malı kumaşlara serbesti tanıyan ekonomi politikaları yanında kendilerini haksızlığa uğratan Sıddıkzâde'ye de tepki duyan Adaköylüler, dergâhın da bu tepkiyi diri tutuşuyla, kısa zamanda "Adaköy hesabına bir seferberlik vücuda getir"irler (ÇD, s.139). Pazvantoğlu Deli Bekir, Araçlı Kâzım gibi eşkıyalar da adamlarıyla dergâha başvurup silahlanmaya fiilen katılırlar.

Tam da bu noktada mezhep çatışması baş gösterir. Adaköy'de Hz. Ali dergâhı etrafında kendisine karşı silahlı bir mücadele başladığını gören Sıddıkzâde de karşı atağa geçerek Sünni halkı Alevi Adaköylüler aleyhine kışkırtmaya çalışır. Böylece Hz. Ali dergâhına sığınarak Sıddıkzâde'nin sömürüsüne direnme kararı alan Adaköy halkının mücadelesi, Alevi-Sünni çatışmasını tetikler:

"(...) Sünniler arasında Alevî köyleri aleyhinde neler, neler söylenmiyordu. Alevî köylerinde çırkıların mütemadiyen işlemesi çırkıksız Alevî köylerinden ihtiyaçları olmıyanların bile birkaç arşın bez satın almaları Sıddıkzâdenin ve Avrupa kumaşı satanların nazarı dikkatlerinden kaçmadı. Hatta kasabada bir iki mevlût cemiyeti oldu. Sıddıkzâde tarafından vaızlar tertip edildi halka şerbet dağıldı, külâh külâh şekerler verildi (ÇD, s.141)."

Sıddıkzâde'ye gelen mallar, Hızırılar tarafından yağmalanır; el konulan fabrika üretimi kumaşlar, dergâhın meydanlığında yakılır (ÇD, s.181). Bu olay, Alevi-Sünni çatışmasını bir anda düşmanlığa dönüştürür. Sünni halk, Adaköylüleri putperestlikle suçlayıp İslâm'ı tehlikede görür (ÇD, s.184). Seyid Efendi'nin liderliğinde birleşerek valiliğe yürürler. Kendini peygamber ilan etmiş iki kadının Müslüman ahaliye yaptıklarından yakınıp validen yardım isterler. Bir yandan da halkı Dudu ve Esmâ Bacı'ya karşı cihada çağırırlar (ÇD, s.185-189).

Bu olayları müteakiben Adaköy'ün direnişi, daha da ciddi bir hal alır. Esmâ Bacı, eşkıyadan Şakir'i, Zülfikâr ordusunun sancaktarı olarak görevlendirerek açıkça hükümete savaş ilan eder. Nahiyeden getirttiği bir terziye, kendileri için mavi dokuma bezinden bir bayrak diktirip üstüne de beyaz bir Zülfikâr yaptırır (ÇD, s.156; 160). Kalafat (1998: 231)'in aktardığı üzere; Hz. Ali posterleri, çok kere Döldül'ün üzerinde ve elinde Zülfikâr olarak resmedilmiştir. Bunları afişlerde, kartpostallarda, çeşitli gelin çeyizlerinde, camilerin kutsal örtülerinde görmek mümkündür. Hz. Ali, Ehli-i Beyt'ten, sahâbeden, İslâmiyet'e olan büyük hizmetleri ve ilim erbabı oluşunun yanı sıra Türk halk inançlarında kahramanlığın, adaletin, efsanevi gücün, cesaretin de simgesi olarak bilinir. Bundan dolayı Esmâ Bacı, oluşturduğu silahlı gücün bayrağına Zülfikâr işletir.

Esas itibariyle romanda, velayet, uluhiyyet gibi Alevilik-Bektaşilik'e ait temel unsurlar yanında, Hz. Ali motifi etrafında dikkati çeken noktalardan biri, "dua (istimdat)" olarak belirir. Darda kalan Adaköy halkının, Hz. Ali dergâhında kenetlenerek selamete çıkma umutları, bunun için Hz. Ali'ye yakarışları, dahası hayır ve şerri ondan beklemeleleri "Nâd-ı Ali" adlı dualara dayanır.

Noyan (t.y.: 507-508)'in aktardığına göre; bu duaların menşei, Hz. Muhammed'in Uhud Gazası'nda sıkışık bir anında Hz. Ali'yi yardıma çağırması, Hz. Ali'nin de hemen yetişip Hz. Muhammed'i zor durumdan kurtarması, bunun üzerine Cebrail'in de: "*Ali'den başka arslan, Zülfikâr'dan başka kılıç yoktur.*" sözünü söylemesi şeklindeki inançtır. Bu yüzden Alevilik-Bektaşilik'te de başı darda kalanlar, Hz. Ali'den yardım isterler. Romanda da Adaköy halkının, içine düştükleri zor durumdan kurtulabilmek için Hz. Ali'den medet umması, Nâd-ı Ali dualarına dayanır.

Esma Bacı'nın istediği bayrağı diktikten sonra akşam evine dönen terziye, Adaköy'de olup bitenleri sorduklarında o:

"(...) Üçler, yediler, kırklar hep silâhli... Orada fenalık yok..." (ÇD, s.163) diyerek hareketin sahiçiliğine dair açıklamalar yapar.

O sıralarda Bolu hapishanesinde vuku bulan bir başka olay da Zülfikâr ordusuna takviye kuvvet kazandırır. Hapishanede yatan mazul bir kaymakamla bir katil maznun konuşurken o sırada tutulmakta olan ay, kaymakamın dikkatini çeker. Kaymakam, ayın ortasında bir Zülfikâr olduğunu, Zülfikâr'ın kendilerini kurtaracağını söyler:

"-Gelecekler bizi kurtaracaklar.. Hazır olunuz... Sonu aftır. Zülfikar ordusu bizim arkamızdadır, üçler, yediler kırklar nerede ise meydana çıkacaklar (ÇD, s.167)."

Bu noktada dikkati çeken hususlar; üçler, yediler, kırklar ve ayda Zülfikâr, dolayısıyla Hz. Ali, suretinin belirmesidir.

Aleviliğin en temel inancı olan üçler; Allah, Muhammed, Ali'yi; yediler; Allah, Muhammed, Ali, Hatice'tül Kübra, Fatımat'üz Zehra, Salman-ı Farisi ve Kanber'i ifade eder (Arslanoğlu, 2001: 33-34). Kırklar kültü ise hem Sünnilerdeki hem de Alevilerdeki ibadetin temelini oluşturur. Sünnilere göre beş vakit namaz Miraç'ta farz kılınmış ve bu Hz. Muhammed'e bildirilmiştir. Alevilere göre de cem törenleri Hz. Muhammed'in Miraç'tan döndükten sonra kırklar adı verilen ruhani bir meclise uğraması ve orada bulunan kişilerle olan ilişki ve konuşmalarına dayanır ve her cem töreni bu olayın bir çeşit anılması, canlandırılması ve ruhsal olarak yeniden yaşanmasıdır (Arslanoğlu, 2001: 34-35).

Buna göre; Alevilik'e dair üçler, yediler, kırklar inancı, romanda, özelde Hz. Ali dergâhı etrafında kenetlenen Adaköylülerin, genelde ise tüm haksızlığa uğrayanların ve darda kalanların muini olarak işlenmiştir.

Mazul kaymakamın ayda Zülfikâr'ı görmesi ise Türk halk inançlarındaki Hz. Ali kültürünü işaret etmektedir. Alevilikte gök, ay, güneş ve bazı yıldızlar kutsal cisimlerdir. Gök cisimleri, İslâm uluları ile özdeşleştirilmektedir. Ay Ali, gün Muhammed'dir. Ali sırlı olduğu için aydır ve karanlığı aydınlatır (Bozkurt, 1990: 385).

Kalafat (1998: 64-67)'in aktardığına göre; Tunceli'de Alevi inançlı Zaza Türkleri ayın ilk doğuşunu sevinç ve heyecanla karşılarlar. Güneşin doğuşu ile yeryüzünde beliren aydınlığı Hz. Ali'nin yüzünün nuru olarak bilirler. Aya bakarak dua ederler.

Kars yöresi Alevi-Bektaşî inançlı Müslüman Türklerine göre güneş Hz. Muhammed, ay ise Hz. Ali veya güneş Hz. Ali, ay da Hz. Muhammed'dir. Nitekim romanın mazul kaymakamı Şaban da Bektaşî tekkelerinde bir hayli gün geçirmiş biri olarak bu kültüre vakıftır ve Bolu isyanına katılan arkadaşlarına "Ali'm, Ali'm, Şah Ali'm..." (ÇD, s.196) diyerek başladığı bir nefesle yol gösterir.

Roman boyunca Dudu'nun da sıklıkla zikrettiği: "Muhammedin aslanıdır: Allah, Muhammet, Alidir"; "-Ali'm, Ali'm, şah Ali'm..." tarzındaki deyişler, Alevi-Bektaşî tekkelerinde terennüm edilen ilahi ve nefes örnekleridir. Zira Alevi-Bektaşî şiiri; en eski Türk şiiri örnekleriyle temelini oluşturan ozanların dilinde kopuzun ahengiyle terennüm edilen, sonraları Ahmed Yesevi'nin tasavvufî anlayışından etkilenen Hacı Bektaş Veli ile pîrini bulan ve bağımsız bir anlayışa dönüşen; zaman içinde Türk toplumunun renkli sosyal hayatının zenginliği içinde Alevi, Bektaşî, Hurufî, Kalenderî, Kızılbaş, Tahtacı, Bâtîni vb. heterodoks mezhep ve tarikatlar içinden çıkmış şairlerin çoğunlukla nefes, ilâhî, deme, deyiş, taşlama ağıt gibi Türklerin milli nazım şekli olan koşma tarzında meydana getirdikleri edebî verimlerden oluşmaktadır (Özcan, 2007: 4).

Bu ilahi ve nefeslerde görülen "Ali'm" ismindeki "m" harfi ise Ali ismine ve Hz. Ali'ye duyulan saygı ve sevgiden kaynaklanmaktadır (Kalafat, 1999: 102).

Tüm bunlara ilave olarak romanda dikkate değer hususlardan biri de Dudu ve Esmâ Bacı adlı iki kadının dergâhta posta oturuşudur.

Geçmişten günümüze, tarihsel bir süreklilik olarak devam eden ilk dönem tasavvuf hareketi ürünü olan *Kadın derviş* ve *Kadın evliya* kültürü, Alevi inancında, kadına ilişkin değerlendirmelerde önemli bir rol oynamıştır (Bahadır, 2004: 2). Romanda Adaköy halkı, ermiş olduğuna inandığı Dudu ile Esmâ Bacı'ya saygı göstermenin dışında Hz. Ali'den el almış iki peygamber kadın gözüyle bakmaktadır.

Esas itibarıyla Alevilikte kadın, ana ve bacı adlarıyla vasıflandırılır. Alevi kültürü içinde kadına atfedilen önem, eski Türk töresinden ileri gelir. Bozkurt (1990: 109)'un da belirttiği üzere; Yaratılış ve Türeyiş Destanı'nda Tanrı'ya insanları ve yeryüzünü yaratma düşüncesini "Ak Ana" adlı bir kadın verir.

Alevilikte de kadınların dervişlik makamının dışında halife olarak tekkeleri yönettikleri ve kendilerine bağlı birçok müridinin olduğu bilinmektedir. Bunun en iyi örneği, "Kadıncık Ana"dır. Balkanlar'daki Kız Ana da *Demir Baba Vilayetnamesi*'nde tekkede posta oturan kişi olarak tanıtılır (Noyan, 1976: 67). Benzer şekilde Ömer Lütfi Barkan da ilgili makalesinde posta oturan altı kadından bahsetmektedir¹⁰.

Çıkrıklar Durunca'da, köylünün kanaat önderi olan iki kadından Dudu'nun daha önceki kehanetleri, bir gece Hz. Ali'yi rüyasında görmesiyle birleşince Adaköylüler'in nezdinde önemi ve değeri artar. Evini yıktırıp Hz. Ali dergâhı yaptıktan sonra sık sık köylülerle cem etmesi, onlara Hz. Ali'den haber iletmesi, Esmâ Bacı'yla birlikte Sıddıkzâde'ye karşı durması; sonrasında durmuş haldeki çıkrıklara can vermesi, diğer Alevi köylüleriyle imece halinde el dokumacılığına devam edip geleneğe sahip çıkması ona yalnızca ermişlik değil dergâhın postuna oturma payesini de kazandırmıştır. Bahsi geçen iki kadından Dudu, "“-Ali'm, Ali'm, şah Ali'm... ” diyerek gayb âlemiyle bağlantı kurarken Esmâ Bacı, ona görünenlerin kendisiyle söyleştiklerini belirtir. Bu anlamda, Dudu'ya malum olanlar, Esmâ Bacı tarafından dile dökülür.

Tüm köylüyü müridi sıfatıyla çevresine toplayan söz konusu iki kadın, konumları itibarıyla, Hacı Bektaş-ı Velî Anadolu'sunun "Bâciyân-ı Rûm"larıyla da ilişkilendirilebilir. Bâciyân-ı Rûm isimli sosyal zümre, içinde buldukları topluma güç ve kabiliyetleri ölçüsünde hizmet eden Anadolu Türkmen kadınlarının meydana getirdikleri bir birliktir (Özköse, 2003: 270). Bir yanıla dinî bir yanıla sosyo-ekonomik bir teşkilatlanma içerisinde kadın el sanatlarının icrasını sağlayan bacılar; çadırcılık, keçecilik, boyacılık, halı ve kilimcilik, oya ve dantelcilik, dokuma ve örgücülük, nakışçılık, çeşitli kumaşların imal edilmesi ve bunlardan giysi yapımıyla meşgul olurlar¹¹.

Romanda da neredeyse tüm Anadolu'da çıkrıkların durduğu sırada Adaköy'den yükselen dokuma faaliyetine Dudu ile Esmâ Bacı'nın öncülük edişi üzerinde durulmuştur.

"Bir gün Esmâ ile Dudu dergâhta kalabalığı topladılar. Dudu siyah kurum gibi gözlerini dikti, bağırır gibi söyledi:

-Ali emretti... Hiç bir tezgâh boş kalmıyacak.. İşliyecek ve kimse fabrika kumaşı giymeyecek tekkeye mavi don beyaz gömlek ile gelinecek...

Bu emir üzerine kadınlar tezgâhlarının başına geçtiler. (...) Çıkrıkların çalışması Adaköyden Orta Anadolu'ya doğru her gün biraz daha genişleyen bir çenber gibi çevresini genişletti (ÇD, s.138-139)."

Öyle ki Adaköy'deki bu iki öncü kadına hoş görünmek için civar Alevi köyleri de ihtiyaçları olmadığı halde dokuma satın alırlar. Adaköy'de çıkrıkların mütemediyen işlemesine rağmen mal yetiştirilemeyecek noktaya gelinir.

Bütün bu ayrıntılar, yazarın, Dudu ile Esmâ Bacı tiplerinde geleneksel Alevî kültürü ile Bâciyân-ı Rûm erenlerinden yararlandığını göstermektedir.

Sonuç

Çıkrıklar Durunca, Sadri E. Ertem'in, sosyal-gerçekçi bir bakış açısıyla Anadolu köylüsünün üzerindeki eşraf, mütegalibe baskısını ezen-ezilen karşıtlığı içerisinde işlediği tezli bir romandır. Aynı zamanda, yazar, içinde yer aldığı Atatürk Dönemi'nin genel yaklaşımına uygun olarak, geçmişe yönelik eleştirel bir tutum da takınır.

Söz konusu eleştirel tutum bağlamında, Batı'ya sağlanan kapitülasyonlar nedeniyle ucuz fabrikasyon malların Osmanlı iç pazarını ele geçirmesi ve bunun alt yapı-üst yapı ilişkilerini kökünden sarsması, *Çıkrıklar Durunca*'da merkezi idare-eşraf-köylü sarmalında ele alınır.

Yazarın eleştirilerinin odak noktası olarak Adaköy adlı bir Alevî köyünü seçmesi ise romanda yaratılmak istenen çatışmaya uygun bir zemin hazırlama endişesinden kaynaklanır. Nitekim ekonomik sıkıntının köylüyü eşrafla karşı karşıya getirişi, bir süre sonra mezhep çatışmalarını da içine alarak hükûmete isyana kadar varan olayları doğurur. Ekonomik temelli tüm bu olayların çatışma unsuru üzerinde düğümlemesi, Adaköy adlı Alevî köyünün merkez seçilmesiyle sağlanır.

Öte yandan Sadri Ethem Ertem, bahsi geçen çatışma üzerine kurguladığı romanında, Adaköy'ü, salt sosyal-siyasi mesajlarına hizmet için seçmekle kalmamış; başta Hz. Ali motifi olmak üzere Alevî kültürüne ait belli başlı unsurlarla donatmıştır. Bu noktada roman, gerçeğe uygun bir çizgi içine oturtulmaya çalışılmıştır.

Sonuç itibarıyla, *Çıkrıklar Durunca*, Hz. Ali motifi ve Alevî kültürü etrafında kurgulanmış bir romandır. Bu; velayet, uluhiyyet, teslis, tenasüh, dua (istimdat) gibi temel inanç akideleri yanında "eline, beline, diline sahip ol." düsturu; "uçler, yediler, kırklar" kültürü, "Zülfikâr" simgesi çerçevesinde romana yansımıştır. Söz konusu motif etrafında Alevî kültürüyle ilişkilendirilen bir köyün ana mekân olarak seçilmesi, romancının misyonuna katkı sağladığı gibi romanı, genelde edebiyat tarihi, özeldir dönemi, içinde farklı bir yere koymayı gerektirir.

Sonnotlar

Roman üzerine kaleme aldığı bir yazıda (Kurt 2000: 344) da bu nokta üzerinde durur: "(...) *Eser üzerine hüküm yürüten hemen hemen bütün araştırmacılar, eserde gizli olan mezhep çatışmalarını görmezlikten gelmektedirler.*"

² Konusunu Alevî-Bektaşî kültüründen alan, toplumsal sorunları Alevî-Bektaşî dergâhları üzerinden eleştiren ve bu arada Alevî-Bektaşî inanç ve pratiklerini de mevzubahis edinen *Nur Baba* (1922) ve *Bektaşî Kız* (1945) adlı romanların tahlili için bkz. (Aytaş, 1999a: 65-74; 1999b: 53-60.)

³ Sadri Ethem Ertem: 1898 yılında İstanbul'da doğar. Büyükbabası, Mevlevî şairlerinden Hasbi Dede; babası Binbaşı İbrahim Ethem Bey'dir. Babasıyla Anadolu ve Rumeli'nin bazı yerlerini dolaşır. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gelir. Üsküdar Askeri Rüştiyesi ve Üsküdürlük İdadisi'nden sonra İstanbul Darülfünun'unda felsefe okur. Milli Mücadele sırasında Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinin yazı işleri müdürlüklerinde çalışır. Cumhuriyet'ten sonra *Son Telgraf* gazetesinin başyazarlığını yapar. Muhafızlığı nedeniyle istiklâl mahkemesine sevk edilse de beraat etmiş, ondan sonra rejimin yanında yer alacak bir tavır geliştirmiştir. Başta *Vakit* gazetesi olmak üzere birçok gazete ve dergide hikâye ve yazıları yayımlanır. Başlıca eserleri şunlardır: Hikâye: *Silindir Şapka Giyen Köylü* (1933), *Bacayı İndir, Bacayı Kaldır* (1933), *Korku* (1934), *Bay Virgöl* (1935), *Bir Şehrin Ruhı* (1938). Roman: *Çıkrıklar Durunca* (1930), *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1933), *Düşkünler* (1935), *Yol Arkadaşları* (1945).

Yazarın biyografisi ve edebî hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Alangu, 1968: 63-72.)

⁴ İncelememizde 1930 tarihli bu ilk baskı esas alınmış olup romandan yapılan alıntılar da bu baskıya aittir.

⁵ Hasan Refik, "Çıkrıklar Durunca-Sadri Ertem'in Romanı", *Servet-i Fünun (Uyanış)*, S.18-133, 18 Haziran 1931; Fahir Onger, "35. Ölüm Yıldönümünde-Toplumcu Gerçekçi Edebiyatın Öncü Yazarlarından-Sadri Ertem", *Milliyet Sanat*, 20 Kasım 1978, s.11-12; Feridun Andaç, "Gerçekçi Edebiyatımızın Öncü Yazarlarından", *Yazko Edebiyat*, S.37, Kasım 1983, s.116; Asım Bezirci, *Seçme Romanlar*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1997, s.130-134.

⁶ Romanın kurgusunu oluşturan metin tabakaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Parlak, 2003: 5-12.)

⁷ Roman üzerine kaleme aldığı incelemede Kurt (2000: 343), romanın yazıldığı dönemde, dokuma endüstrisine bağlı mücadelelerin dünya gündeminde yer aldığını, Sadri E. Ertem'in de bunu göz önünde bulundurmuş olabileceğini belirtir.

Yazar, ayrıca *Bir Varmış, Bir Yokmuş* (1933) adlı romanında da 1839'dan itibaren imparatorlukta ciddi sıkıntılar yaratan iktisadî-malî kapitülasyonları konu edinir. Burada söz konusu tema, devrin siyasi gelişmeleriyle birlikte ele alınmıştır.

Benzer şekilde *Düşkünler* (1935) adlı romanında da Tanzimat'la ülkeye giren yabancı sermayenin Osmanlı'nın ticarî hayatını sarsmakla kalmayıp ahlâkî değerlerde de çözülüşe yol açtığı, bunun devleti ve aile kurumunu ne yönde etkilediği üzerinde durur.

⁸ Esasen romanda vak'a zamanı, Parlak (2003: 18-21)'in da yerinde tespitiyle, Tanzimat ve Sultan Abdülaziz Devri olmak üzere iki ayrı kesit olarak seçilmiştir. Bunlardan Tanzimat yılları, sosyal, siyasi ve ekonomik yapısıyla ağırlıklı bir yere sahiptir. Tanzimat Fermanı'ndan Sultan Abdülaziz Devri'ne kadar olan bir kesiti vak'a zamanı olarak seçen yazarın bu tercihi, bir devrin sosyal ve ekonomik ortamını yansıması açısından manidardır. Nitekim romanın başında Sadri Ethem Ertem, "tam elli iki sene evvel" (ÇD, s.3) diyerek söz konusu yılları işaret eder.

⁹ Bkz. (Güzel, 1983: 47-65.) Ayrıca konu hakkında geniş bir inceleme için bkz. (Güzel, 1972)

¹⁰ Bkz. (Barkan, 1942: 322-365.)

¹¹ Bâciyân-ı Rûm teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Cebecioğlu, 1991: 651-655.)

Kaynakça

Ahmad, Feroz. (1996). İttihatçılıktan Kemalizme. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Alangu, Tahir. (1968). Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman (1919-1930). C.1, İstanbul, İstanbul Matbaası.

- Arslandođlu, İbrahim. (2001). "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler". Hacı Bektaş Veli Dergisi, 20: 33-134.
- Aytaş, Gıyasettin. (1999a). "Nur Baba Romanında Yozlaşan Bektaşî Tekkesi". Hacı Bektaş Veli Dergisi, 9: 65-74.
- Aytaş, Gıyasettin. (1999b). "'Bektaşî Kız' Adlı Roman Hakkında Bazı Tespitler". Hacı Bektaş Veli Dergisi, 11: 53-60.
- Bahadır, İbrahim. (2004). "Alevî-Bektaşî İncasına Göre Kadın." Hacı Bektaş Veli Dergisi, 32: 13-28.
- Barkan, Ömer Lütfi. (1942). "Kolanizatör Türk Dervişleri." Vakıflar Dergisi: 322-365.
- Bozkurt, Fuat. (1990). Aleviliğın Toplumsal Boyutları. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem. (1991). "Bâciyân-ı Rûm", Türk Aile Ansiklopedisi, C.III, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman. (1983). "Bektaşîlik ve Bektaşî Şiiri." Şükrü Elçin Armağanı, Ankara: H.Ü. Edebiyat Fakültesi.
- (1972). Ali in der Bektaschi-Dichtung, namentlich jener des Sechshende Jahrhunderts (XVI. Yüzyıl Bektaşî Edebiyatı'nda Hz. Ali Motifi). Wien.
- Kalafat, Yaşar. (1998). Kuzey Azerbaycan Dođu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (1999). Dođu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kurt, Mustafa. (2000). "'Çıkırıklar Durunca' Başlayan Sadri Ertem." Türk Yurdu Türk Romanı Özel Sayısı, 153-154: 344.
- Kutluay, Yaşar. (1965). İslam ve Yahudi Mezhepleri. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Noyan, Bedri. (1976). Demir Baba Vilâyetnamesi. İstanbul: Can Yayınları.
- (t.y.). Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşîlik. (Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'in hususi kütüphanesinden.)
- Öz, Baki. (1997). Bektâşîlik Nedir. İstanbul: Derin Yayınları.
- Özcan, Hüseyin. (2007). Sosyo-Kültürel Boyutlarıyla Alevilik. Tarihi, Kültürel, Folklorik ve Aktüel Boyutlarıyla Alevilik. Abant Platformu'nda bildiri olarak sunulmuştur.
- Özköse, Kadir. (2003). "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü." Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII / 1: 249-179.
- Parlak, Mustafa. (2003). Sadri E. Ertem'in Romanlarının Tahlili, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi Matbaası.
- Samancıgil, Kemal - Erişen, İhsan Mesut. (1966). Hacı Bektaş-ı Veli ve Alevilik Tarihi, İstanbul: Ay Yayınevi.